
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

RÉGI DOLGAINKRÓL

HERCEG JÁNOS

A bácsi vár nem csupán Isten dicsőségére épült. Emberi becsvágy is közrejátszott, hogy messze földön híressé váljék, s a magyar királyok egymás után látogassák. Egyszer országgyűlést híva össze falai között, máskor az örök ellenség, a török ellen vonultatva fel csapatait a vár körül, megint máskor csendes tűnődésre megbújva, gregoriánokat éneklő barátokat hallgatva.

Persze, főpapok is gyakori vendégei voltak a bácsi várnak, hiszen mindenkor püspök volt a gazdája, aki csak melleleg viselte a bácskai főispán nem kevésbé megtisztelő címét.

Így juthatott el Báthory Miklós váci püspök is a XV. század végén a Mosztonga vizével körülölelt várba Váradi Péter püspök vendégeként. És nem lehetett elragadtatva a várárkot helyettesítő Mosztongától, mert amikor Váradi Péter hozzáfogott a vár modernizálásához, elsőnek a váci püspökkel tárgyalta meg híres episztolái egyikében a hatalmas változást.

Mindenekelőtt a Mosztongán történt változással dicsekszik el: „... A Dunából átvezettük a vizet a Bácsba, bizony ha látná, nagyobb dicséretekkel is magasztalná a művet, mivel mindaz a régi, posványos kigőzölgés letisztult, és a legtisztább Duna-vizünk van, amelyből nem hiányzik a tömérdek hal sem.”

Megint hajók jártak a Mosztongán, mint a legrégebb időkben, a püspök azonban inkább csak a halnak örült, és az vidította fel, hogy „a dolgok természete nem szegül szembe annak, hogy a Mosztonga a Dunával és a Duna a Mosztongával találkozzék”... És a szabadság tette gondtalanná, hiszen hat évet töltött Mátyás király börtöneiben, amíg 1490-ben vissza nem térhetett megint Bácsba, boldog ifjúságának szép színhelyére.

Mert amíg el nem vesztette a király kegyét, Váradi Péter igazán kiélvezhetett minden jót, amit a magyar középkor és Mátyás udvara nyújtani tudott. Bolognai diák volt és királyi titoknok egészen fiatalon, miközben hatalmas birtokok jövedelmét költötte és az udvar előkelőségei között otthonosan mozgott. Janus Pannonius nagybátyja, Vitéz János volt a nevelője

és pártfogója. Részben neki köszönhető, hogy humanista műveltséget kapott, miáltal országos dolgokban is meghallgatták a véleményét. Már királyi helytartó volt és péterváradi apát, amivel együtt járt a bácsi jószág hasznélvezete, de nem azért volt humanista, hogy csak helyeselni tudjon. Nemegetszer szembeszállt a királlyal. Még emlékezett Janus Pannonius kifogásaira, s ha nem is összeesküvést szőtt, mint a költő, súlyos szavakkal illette Mátyás megváltozott politikáját, óriási költekezését is szemére vetve. Ezért került börtönbe.

És mintha kicsit Janus példája is biztatta volna. Ő szedte össze a költő verseit, egész életművének ő lett a sáfára, s a király őt bízta meg, miután Janus Pannonius nyugat felé menekülve Zágráb mellett meghalt, hogy a megőrzésre méltó verseket egy kódexbe másoltassa.

Az ilyen „szerkesztői munka” már a középkorban is felelősséggel járt, a „fertőzés veszélyével”. Váradi Péterben pedig még az irodalmi hajlamok is megvoltak ahhoz, hogy a fellázadt költő művei eszmeileg megtermékenyítsék. Nemcsak őt büntette a király, a példa követésének is útját akarta állni.

Tizenhárom évig élt Bácsban s csak ritkán kimozdulva Váradi Péter. Könyvtárát rendezgette, ácsokkal és pallérokkal tárgyalt, hogy megújítsa a várat, mely a hagyományok szerint még Szent István műve volt. Hajósokat tartott, akik helyen megerült uszályokon vittél fel a fölös gabonát Budára és Bécsbe, ahonnan aztán könyvekkel tértek vissza, hiszen Hess András uram nyomtatóműhelyében már idestova húsz éve megjelentek a krónikák, s a velencei fóliánsokat külön megbízott őrizte meg a bácsi püspöknek.

Mit tudott mindebből a vidék népe, s a széles Bácskaság? Hogy százhuszonhét levelét vitték váltott lovakon a futárjai a királyoknak, pápáknak és püspököknek, s hozták meg rájuk a választ, csak az irodalomtörténet derítette ki később, annak bizonyágául, hogy már ötszáz évvel ezelőtt kinyíltak Bácskának a kapui a nagyvilág művelődése előtt. A nép csak a hajókat látta a Mosztongán, ez volt a csoda, meg a messzi vidékről érkezett urak vadászata, rókára, nádi farkasra s a tölgyerdőkből kitoró vadkanra, amelyről már Janus megírta:

*Nem volt néki elég, amivel táplálta az erdő:
a terebélyes tölgy makkja, a bőven eső.
Sírt letarolt földjén kárát panaszolva a jobbágy:
oly kárt, mint ez a kan, jég zuhogása se tett.
Ám most gondtalanul zeng már a jubász furulyája;
föllélegzik a táj, föl a mezőkön a nyáj.
Jó borzongani még most is a veszély tovatüntén.*

A heraldika tanítása szerint minden címernek megvan a maga jelképe. Az aztán viszont már alighanem babona, hogy a jelképhez nem szabad hűtlennek lenni. Ha valakinek kard van a címerében, méltónak kell lennie hozzá, ha másban nem, bátorságban, helytállásban, tisztességben. Aki hűtlenné lesz, vesznie kell.

De mi legyen a magyarázata az olyan címernek, amelyben kígyó is van, támadásra kész sas is, mint a Czoborok ősi címerében? Mert végül grófok lettek – rengeteg viszontagság után – az ősi Zombor névadó gazdáit. Csakhogy abban már nem sok köszönet volt. Jobb lett volna megmaradni a végvári vitéz szintjén, aki akkora birtokot kapott, hogy nem is tudott vele mit kezdeni.

Hanem hűség dolgában már ő is elkövetett egy-két súlyos hibát. A legnagyobb az volt, hogy rosszul helyezkedett. Mikor Marczali erdélyi vajda fellázadt Zsigmond király ellen, s úgy tetszett, a lázadók győznek, Czobor János szembefordult a királlyal, a vajda oldalára állt. Csakhogy nem jól számította ki az erőviszonyokat: a király győzött, és megfosztotta birtokaitól hűtlen csatlósát. Szaladhatott aztán, megmozgathatott fűt-fát, hogy ártatlanságát bizonyítsa. Talán meg is kegyelmezett Czobor Jánosnak a király, de a birtoka elúszott, az egész Felső-Bácskát, Zombort is beleértve, Szilágyi László kapta ajándékba, hogy aztán majd a Brankovicsok birtoka legyen.

Földhözragadt szegény azért nem lett, mert amikor meghalt, puszták és halastavak maradtak utána, s utódai száz és száz éveken át folytatták a pert, hogy a hűtlenség vádja alól tisztázzák magukat. Itt-ott vissza is kaptak valamit. Mátyás királytól néhány újabb pusztát és lakott helyet, de mi volt mindez a régi gazdagság mellett?

Aztán Mohács következett, amikor földönfutó lett a déli tartományokban lakott nép, s csak azt sóhajtotta a pusztulás láttán: Isten hozzád, Magyarország.

Az urak sorsa nem volt ilyen mostoha. A Czoborok egyik leszármazottja, Gáspár megtalálta már a módját, hogy ő is ott legyen, ha mindjárt a romok felett is, de a hatalom árnyékában. A lehetőségekkel is jobban tudott számolni, mint hűtlenné vált őse: ő Zápolyával szemben Ferdinánd király mellé állt, s ott is maradtak a Habsburgok szolgálatában a Czoborok mindaddig, amíg meg nem kellett fordítani címerük pajzsát, mert kihaltak.

Annyira ott maradtak, Rákóczi magyar szabadságharca ellen is „vitézül” harcolva, hogy Czobor Márk grófi címet kapott, és hozzá a török kitakarodása után Felső-Bácskát, amelyet akkor még Bodugnak mondtak. És királyi ajtónálló lett, s egy Lichtenstein hercegnőt vett el feleségül.

Csakhogy a jelek szerint már az osztrák hercegnő is többet költött az ura jövedelméből, mint amennyit szabad lett volna, mert amikor Czobor Márk meghalt, tetemes adósságot hagyott a fiára. És mivel anyja nagyzási hóbortját is örökölte, ha nem közönséges a szó egy hercegnővel kapcsolatban, Czobor József kezén csakhamar elúszott a nagy vagyon.

Akkor történt, hogy Mária Terézia megharagudott Esterházy Miklóstra, mert egy Piombo-képpel béleltette ki az atilláját. Csakhogy nem volt mindenki olyan puritán, mint a monarchia sokgyermekes uralkodónője. A fiatal Goethére például igen nagy hatást gyakorolt pompás megjelenésével ez az Esterházy, aki Versailles-ban hasonló kastélyt építtetett. És a többi Esterházy ugyancsak kivette részét Magyarország kulturális felemeléséből. Világhírű zenekart szervezett az egyik, ahova Beethoven és Haydn járt muzsikálni, hatalmas képgyűjteményt szerzett a másik – ez lett a későbbi Szépművészeti Múzeum alapja –, miközben ódával köszöntötte a harmadikat Berzsenyi Dániel. Úgy látszik, nem alaptalanul, mert Napóleon ezt az Esterházyt zemelte ki magyar királynak, ha majd Európa tényleg a lábai előtt hever.

Czobor József egy Correggio-képet varratott bélésnek a köpenyébe. Egy gész pusztát kellett eladnia, hogy ezt a képet megvehesse, mégsem aratott ele sikert. Akkor már mindenki tudta, hogy adósságokkal küzd, s a túlzott pompa divatja kezdett már eltűnedezni a magyar mágnások körében.

Baját a hozzá tartozó falvakkal eladta Vajay grófnak, de annyi volt rajta a sáher, hogy semmije se maradt. Nem volt olyan zsidó csárdabérlő a környéken, akitől ne kért volna kölcsönt. Végül azok is ajtót mutattak neki, ígyhogy ismeretlen embereket szólított meg Bécsben kéregetve.

Mert oda húzódott végül is, a császárvárosba. És a szigorú Mária Terézia, kinek neme volt érzéke a pazarláshoz, végül kegydíjat folyósított neki. Vagy alán nem is neki, hanem inkább a feleségének. Utóvégre nem hagyhatott yomorogni egy Lichtenstein hercegnőt.

Maga a gróf aránylag fiatalon halt meg 1771-ben, s vele kihalt az utolsó Czobor is.

*

A tizennyolcadik század elején, mikor már világos volt, hogy a török csillag hanyatlott, és Európa népeit többé nem fenyegeti a muzulmán veszély, Magyarországon is hozzáláttak a romok eltakarításához. Mert romokban hevert az ország, s idő kellett, amíg újjáépül.

Elsőnek a Dunántúl tért magához, és számba vette Pannónia megmaradt emlékeit. És mintha az elődök példája kötelező lett volna, újjászületésében is igyekezett méltó lenni múltjához. Pedig pusztító harcokkal kezdődött a magyar megújulás, csakhogy ebben a pusztulásban megint az a déli vidék járt föl, s a kölesdi harcról szóló kurucnóta ugyancsak ezt siratja:

*Lovasa üldözte, gyalogja öldöste,
Szekszárdig a mezőt vérével öntözte,
Megégett Rácország, megmaradt három ház...
Elesett négyezer, megmaradt háromszáz.*

Másutt a régi dicsőség fényéből is felcsillant valami, udvarházak épültek és barokk kastélyok, mert a főurak ismét fel akarták hívni magukra Bécs, ső azon túl, Európa figyelmét. A feudalizmus zavartalanul élte világát, a jobbágyok legkisebb engedetlenségét véresen megtorolták, de közben cseballó hangjai szűrődtek ki a zsalugáterek résein, és kamarazenére gyűl össze a rizsפורos hajú úri nép.

Bácskában legfőljebb furulyaszót lehetett hallani a zsirosabb legelők felől ahol a juhászok már elindították megint a nyáját, s bánatos dudaszót a határőrvidéken meg gyermekteq hopszasszát az új telepőléseken.

Az urak, akik megjelentek itt, a Grassalkovichok és Rėdtek s később a többiek is mind, vonalzóval húzták meg a határt, s szabályos négyszőgekkő építették a bevándoroltak falvait. A bácsi vár magányosan állt a romok között nem kevésbé kísérteties hangulatot árasztva a századelő éjszakájában, min a bagolyhuhogás. A föld volt itt a fontos, és mindenki azt nézte, hogy lehetne minél többet kivenni belőle. Az urak meggazdagodtak, és másutt építették a kastélyokat és palotákat, Bácska örök időkre gyarmat maradt.

Amikor 1901-ben a történelmi társulat összeírta a megye műemlékeit csaknem kizárólag romokat vett nyilvántartásba. Egyedől Gozsdó Elek szemakadt meg későbbi korok stílusán, csak ő találta Zombor környékén védelemre méltónak az alföldi klasszicizmust s Mária Terézia épőleteit, a copfot.

Addigra ugyanis már patinát kapott, ami száz év előtt épőlt, Brankovics grő palotája zömök oszlopsoraival, dr. Pavlović lábás háza, a pénzügy-igazgatóság épőlete, melyet Grassalkovich épített, s a Gallé-ház, ahol Schweidell Józse született. Lett volna még egy és más feljegyezniavaló: néhány igazán szép és eredetiszobor, például a plėbániatemplom két barokk figurája, s aztán a Ferenc-rendi refektóriumának középkori stukkója vagy a regőcei templom főoltárának késszines faszobra, melyeket kései szomorú szerelmében odahaza, Temesváron is visszaidézett az elhallgatott elbeszélő. De minek!

Őgy látszik, az fájt legjobban a bácskai történeszeknek, ami elveszett Amiből Bácska igazi nagyságára lehetett következtetni. Henszlmann Imrét, a kor legismertebb mőtörténészét is azért hívták le, hogy ezt a régi Bácskát fedezze fel, az országgyűlések és tüntető felvonulási terepek vidékét, a kereszténység végvárait is ideértve, persze, Szent István kolostoraitól kezdve Kapisztrán János boltíves cellájáig, ahol utolsó harcát már a pestissel vívta kemény és rendíthetetlen olaszbarát.

Bács, Titel és Futak a maga múltjával többet látszott mondani, min bármelyik bácskai város, melyeket a XIX. században különben is messz megelőzött az újjáépőlt Szeged. A vidék északabbi részének egyszerűen nem volt középkora! Messzebbre kellett visszanezni, azzal bizonyítani, ami volt, nem azzal, ami lett.

„A megyében a hazát szeretni!” – adta ki a jelszót a fiatal bajai tanár Margalits Ede, hogy aztán a megye székhelyéről el is indítsa a mag

mozgalmát e külön hazáért, amely az emlékek hajszalerein keresztül éltetőbb nedveket ígért, mint a gazdag és józan Bácska. A kultúra szempontjából természetesen. Aztán csakhamar elmenekült Pestre, az egyetemre, s már csak a falusi tanítók és fakó reverendájú káplánok álmodoztak azokról az időről, amikor a hazában a megye vezető szerepet játszott. De ki törődött velük...

A szorgalmas, dolgos, józan és jómódú Bácska zsíros földjében még mélyebbre sülyedtek a romok, és azzal együtt az álom arról, hogy mi lehetett volna...

*

1848 kora tavaszán, azon a napon, melyet a római naptár szerint március idusának neveztek akkoriban, egy sereg csizmás, kardos jurátus indult el a pesti Pilvax kávéházból. Hangosak voltak, kuruc nótákat énekelve vonultak végig az utcákon, s így értek a múzeum elé. Addigra már óriási tömeg vette körül őket. Egy vékony, nyurga fiatalember, hegyesre fent bajuszkával, kihajtott ingben, kilépett társai közül, mire valaki elkiáltotta magát: Utat Petőfinek!

A költő felment a lépcsőkön, köszörült egyet a torkán, dacosan szétnézett, s aztán szavalni kezdte a versét, a Nemzeti dalt. Már a második-harmadik strófa után mindenki együtt skandálta vele: Esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk!

Utána elmentek kiszabadítani börtönéből Táncsics Mihályt, a jobbágyfiúból lett író, majd lefoglalták a sajtót, ami abból állt, hogy a nagy nyomtatógépre egyikük rátette a kezét, és azt mondta: a nép nevében... Landerer, a nyomda tulajdonosa erre mosolyogva így szólt: „Az erőszaknak engedelmességekem.” – És ezzel Magyarországon is kitört a forradalom.

Békésen, vértelenül, minden nagyobb ellenállás nélkül, mintha természetes lett volna, hogy a magyarok is követik Európa példáját a forradalommal.

Az öröm és lelkesedés a fiatalság körében országszerte általános volt. „Ezek voltak az egyenlőség és testvériség gyönyörű napjai – jegyezte meg Emlékirataiban a szerb Novak Golubski. – Mindenütt fennen hirdették, hogy se vallás, se nemzetiség nem választ el bennünket többé, s a nemesség előjogait is eltörölték, úgymint egyformák vagyunk mindannyian.”

A forradalmi lelkesedésről Zomborban Thim József ekképpen tudósít: „Fenséges ünnep volt. Uros Simić városi alügyész, kezében magasra tartva a nemzeti lobogót, elindult a vármegyeháza felé, ahol az egybegyűltekhez lelkes beszédet intézve köszöntötte a szabadság hajnalát.”

Aztán éket vertek a forradalom soriba, s a szabadságharcot már egymással szembefordulva küzdötték végig az ország népei. S jött Világos, majd az aradi gólgota és a minden népet kegyetlenül elnyomó Bach-korszak.

Bácskában ötven évig nem esett nyilvánosan szó az egykori március idusáról. Talán csak lefüggönyözött szobákban, sírva vigadó hangulatban hangzott fel reménytelen virtusként a dal:

*Bécs várában sír a német,
Fáj a szíve a szegénynek,
Mert a Lajtán betek óta
Áthallik a Kossuth-nóta*

Minálunk nemcsak azért iktatták ki hosszú időre március idusánál emlékét a nyilvános ünnepek sorából, mert a rendszer ezt nem tűrte volna el. Tapintatból is hallgattak róla. Mert ha valahol igazán örülni kellett a népek közötti békének, hát az Bácska volt.

Pontosan ötven év után azonban ismét hivatalosan megünnepelték Zomborban március tizenötödikét. Ünnepi közgyűlést tartott ez alkalommal a vármegye és Eigl József szónoklatával rehabilitálták a legszebb magyar ünnepet.

De hol volt ez az egykori spontán lelkesedéstől! A millenniumi ünnepségek követő nemzeti felbuzdulás időszakában, a Tulipán mozgalom szervezése idején – amikor a hölgyeket „honi kékben” szerették volna látni az urak, s mindenütt hallani lehetett a jelszót: Pártoljuk a hazai ipart! – március idusa is hivatalos jelleget kapott. És akkor már nem volt benne egy szikrány forradalmi tűz, csupán a szép szavak ünnepe volt, s visszatérő alkalom dagályos vidéki szónoklatokra.

Csak a diákokat ragadta el időnként az ifjonti hév, főként az első világháború alatt, amikor egyszer csak visszajára fordult a nemzeti lelkesedés, s amikor a preparandia internátusában elhelyezett „sabáci hősök” először döböntették meg őket, a háború minden borzalmát megsejtetve ezzel a fiatalossággal. Akkor kezdtek külön hangok vegyülni a márciusi ünnepek szónoklataiba, s a Függetlenségi Körben s a Pokol kocsmá boltívei alatt, ahol a munkásság gyülekezett, s 1918 márciusában már egy másik forradalmat állítottak a kokárdásan ünneplő fiatalok elé példaként, a tizenhetes októberit.

Aztán sokáig csend lett erre felé. Mert új márciusok jöttek, új reményekkel az egyenlőség és testvériség újnak tűnő jelszavával, s elfelejtették a régit amelynek pedig oly őszinte lelkesedéssel néztek elébe magyarok és nem magyarok, itt és Európa számos országában még.

*

Soha tudós úgy el nem veszett a szavak útvesztőjében, mint a múlt század első felében az egyébként megbecsült nyelvész és történész, Horvát István. Pedig kivételes szellem volt, nagy hatást gyakorolt kora legjobbjaira, főként Vörösmartyra, s Grünwald Béla a régi Magyarországról írva folyton őt idézi.

De túlzott nemzeti öntudata megbabonázta körülötte a szavakat, s eredetüket vizsgálva egészen képtelen következtetésekbe lovalta bele magát. A magyar nyelvet tartotta a világ legrégebbi nyelvének, s hírhedtté vált munkájában – Rajzolatok a magyar nemzet legrégebbi történetéből – Árpád

vezér utódainak eredetét egészen a bibliai Ábrahámig vezette vissza. Így lett a messi Észtsországból Esthon, Finnország Finomország, vagyis a magyar őshazának egy-egy átmenetileg lakott területe.

Mentségére szolgáljon Horvát Istvánnak, hogy nemzeti buzgalmában nem állt egyedül a világon. Az ő korában nagy nyugati nemzetek történetírói ugyancsak hajlamosak voltak az etimológiának ezt a tudománytalan játékát követve egészen a görög mitológiáig visszavezetni népük eredetét.

A népek szellemi érintkezésében sokáig általános divat volt egy-egy író lefordított művének „meghonosítása”. Így lett a francia Jules Verne-ből magyarul Verne Gyula, az orosz Makszim Gorkijból pedig Gorkij Miksa. Regényeket fordítottak, illetve „írtak át”, hazai környezetbe ültetve a cselekményt, s még a szereplők nevét is átköltötték. Tóth Ede A falu rossza című színművét még ma is úgy játsszák a Száván túli vidéki műkedvelő színpadokon, mint tősgyökeres szerb népszínművet.

Nem kell rosszra gondolni. Az ilyen „átültetések” nem jelentettek kisajátítást. Így lett közvetlenebb és vonzóbb, sőt élvezhetőbb a fordított mű. Máskor a szellemi közeledésnek még furcsább színeiben jelentkeztek a túlzások. Madách Tragédiájának szerb fordítói például – hogy a közeli példaként maradjunk – nyomatékosan hivatkoznak a sztregovai remete szláv származására. Jankulov a közös vonatkozásokat említve fordításának előszavában egészen Szent Istvánig megy vissza a szerb–magyar testvériség bizonyításában, miközben az első magyar királyt szerb eredetűnek mondja, hiszen még „pogány neve is, a Vojko, amit a magyarok Vajkra fordítottak”, félreérthetetlenül emellett szól. Svetislav Stefanović még határozottabb: a három magyar klasszikus közül – Arany, Petőfi, Madách – az utóbbi kettő szláv.

És ezen se szabad csodálkozni. Ahhoz, hogy az ilyen viharvert múltú kis szomszéd népek egymás könyveit lefordíthassák, abban az időben fel kellett vonultatni az egész atyafiságot, s kitenni a közös nemzeti pedigrét.

A szavak bővölete a bácskai történetírásban is érezte hatását, természetesen itt is a nemzeti túlbuzgóság varázkörében. A fiatal Dudás Gyula kénytelen volt kioktatni a tekintélyes Balla Pált, aki Sóvárnak mondta Slankament, Titelt pedig a magyar Tétel eredetével azonosította. Ehhez persze még Anonymust is ki kellett igazítani, de hát mi az egy műkedvelő nyelvéznek!

Aztán Toncs Gusztáv volt kénytelen szembeszállni egy sok évtizedes tévhitel, mely szerint Szabadka neve kétségbevonhatatlanul magyar eredetű. A tudós tanár bebizonyította, hogy Szabadkának a szabadság szóhoz semmi köze, viszont nagyon valószínű a „za batka” eredet, ami dombhátmögöttséget jelent, s ha a Telecskára gondolunk, akkor már a földrajzi magyarázat is megvan. Szabadka szerinte 1400 körül már magyarlakta helység

volt, ami nem zárja ki a szláv elnevezés lehetőségét, hiszen előtte valószínűleg szlávok lakták, akik zömmel beolvadtak vagy elköltöztek, csak a helység nevét hagyva hátra.

Másrészről Zombor nevét próbálták műkedvelő etimologizálással elvitatni a névadó Czobor családtól. Som, mondták, szerbül harcsát jelent, a bor pedig fenyőt. S ha a Mosztongába még csak valahogy be lehetett volna magyarázni a harcsát, a fenyő már aligha élt volna meg ezen a lapályon!

De nemcsak műkedvelők esnek áldozatul a szavak megtévesztő játékának. Tudósok se kerülnek el mindig az útvesztőket. A Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóiratában például még 1916-ban is Bács és Bácska eredetéről vitatkoztak, s úgy találták meg az arany középutat, hogy Bácsot magyar eredetűnek mondták, Bácskát pedig kicsinyítő képzőjével szerbnek.

S mivel a szavak túléltek a történelmet, valószínűleg sokat vitatkoznak majd még egy-egy szó eredetén tudósok és műkedvelő nyelvészek egyaránt. Még jó, hogy népek viszonya mégse csupán szavakon múlik.

*

A legendák az irodalomból szivárogtak át a köztudatba a bácskai lovakról, mint ahogy a nábob is inkább regényhős volt, mint élő alak. Igaz, a bácskai virtus nem ismert határokat, s különvonattal Pestre utazni vagy lóháton vonulni a kávéházba nem tartozott a ritkaságok közé. Bácska azonban sose volt a lótenyésztés igazi hazája. A nagy méneseknek itt nem volt kifutási lehetőségük, mivel hiányoztak a hatalmas közlegelők, s Törley Bálint zobnaticai ménese, illetve később a karađorđevói ménetelep méreteiben nem érte utol a hortobágyi lógazdálkodást.

S mégis a ló volt a „szent állat”, az ember legalkalmazkodóbb, hűséges társa a munkában, s a gazdálkodó büszkesége, ha már megengedhette magának, hogy szép és jó lovat tartson. Az igazi esemény azért nem a lóverseny volt a Bácskában, hanem az, amikor Dungyerszky Gedeon száz négyökrös fogata beállt az őszi szántásba. Versenystállókat csak a századforduló után kezdtek tartani ezen a vidéken, jöllehet a híres szarvasmarha-tenyésztő Vojnits Simon ősei a XVIII. század derekán „szilaj ménest” futtattak a Krivaja völgyében.

Ennek ellenére, ha hinni lehet a régi krónikáknak, mindig a bácskai lovasbandériumok voltak a leglátványosabbak, s a kispazda öröme is a szép, büszkén járó ló volt s nem a bőven tejelő tehén. A kutya szolgálta a gazdáját, a ló együtt dolgozott vele. Nem csoda, hogy megsiratta, ha meg kellett válnia tőle, s nemegyszer elmulatta az árát, miközben a cigány egyre húzta:

*Szép asszonynak, jónak,
Jó járású lónak
Kár megöregedni.*

Papp Dániel novelláiban a lónak fontos szerepe van. Nemcsak lányokért bicskázzák meg egymást a szállási Rómeók, a tüzes paripák is gyakran adnak okot a féltékenységre. Tündérlakot is egy jó ló közbenjöttével fedezték fel a bácskai pusztákon, az író szülőfaluja táján, s hiába keresték azután, többé senki se találta meg, mivel „lónak is, lovasnak is idevalónak kell lennie”. S a Rátótiak írójának lova mindig „idevalósi” volt.

Amikor ötven év előtt a bánáti Herczeg Ferenc a felköszöntőkre válaszolt nyolcvanadik születésnapján, nem a „búzatermő Kánaánt” említette, ahogy pátriánkat századokon át emlegették, hanem ilyen bókot mondott: „Bácska mindig a szép asszonyok és tüzes lovak rezervátuma volt...”

Veljko Petrović ravangradi történeteiben is mindig jelen van a ló, s amikor a főispán látogat ki a bunyevác gazdához a tanyára, nagy elégtétel a vendéglátónak, hogy a vármegye parádés hintaja elé nincsenek olyan szemrevaló úri lovak befogva, mint amilyenek nála ropogatják a jászol előtt a zabot. S a lakodalmak leírásaiban micsoda vetélkedés folyik a vendégek lovait nézve!

Miloš Crnjanski gyerekkori emlékeit idézve vissza a régi Temesváron egy zombori asszonyról ír a legnagyobb csodálattal, mert úgy tudta megfordítani a város főterén a négyesfogatát, mint valami legyezőt.

A hölgy báró Rajačić főispán felesége, Kronić Mici volt, aki mintegy ötven évvel ezelőtt halt meg a zombori aggok háza lakójaként, de fölényérzetéből csöppet se veszítve. Aki nem ismerte, csak látta az utcán, fehér turbánnal a fején, s jerikói kúrthöz hasonló hangját hallotta, amint a csúfolódó gyerekeket szidta, az első pillanatban megállapíthatta, hogy a dühösen szitkozódó öregasszony fiatalkorában „volt valaki”. Most már csak egy rossz hírű neobarokk palota őrzi a nevét, s Crnjanskinak ez a képe a lovakkal, a négyesfogattal, amelyet úgy fordított meg, mint egy legyezőt.

Külön a báróról is van egy megjegyzése: hogy ő volt az, aki 1918 őszén a magyar parlamentben lelkesen köszöntötte az őszirózsás forradalmat. Crnjanski megfélemedezett róla, hogy ennek a forradalomnak a vezére gróf volt, Károlyi Mihály, s környezetéből sem hiányoztak az arisztokraták.

De hát nemcsak a legendák tűnnek el, eltűnnek lassan a lovak is a Bácskából. Mára már a legtöbb parasztember is a gépkocsijára büszke s nem a lovára, ha ugyan egyáltalán van még lova. S a lakodalmak se a régiek már, ahol fényes szőrű paripákkal parádeztak, úgyhogy hihető a történet, mely szerint nemrég egy Zombor környéki nagygazda azzal hívta meg vendégeit a fia lakodalmára, hogy Fityóval ne jöjjen senki, csak „komoly kocsival”. Ne hozzanak szégyent a lagzira. . .

*

Ha északon és keleten a tanyarendszer volt a jellemző a régi Bácskában, délebbre s a Duna közelében már inkább csak kastélyokat jelöltek a topográfiai térképek. S főleg nem magyar lakosság szállta meg ezen a vidéken

a tanyát, vagy ahogy itt érvényben maradt a szép régi szó: a szállást. Zombor huszonöt-harminc kilométeres hatósugarában alig voltak magyar szállásaiak, viszont falunak is beillő szállási településeket teremtettek az idők folyamán, például Gradinában a bunyevácok, Žarkovacon a szerbek. A német gazda nem érezte magát jól a szálláson, zártabb közösségben s szervezeten szeretett élni, tejszövetkezettel, helyi takarékkal és tűzoltótestülettel, ahol vasárnap felvonulhatott masírozni. Ha volt szállása, és módja is hozzá, bérest tartott kinn, de jómaga a legritkább esetben élt a szálláson társtalanul.

Keletre s főként a Tisza vidékén külön világot alkottak a magyar tanyák, élénk kapcsolatot tartva az Alföldön messzire vonuló s szétszórtságukban is szorosan összetartó, szokásaikban, „törvényeikben” is annyira azonos tanyák bokraival. Mikor a múlt század végén egy külön színekkel és sajátos nyelvezettel rendelkező és külön világképet kialakító népies irodalomban jelent meg a tanyai nép életének tükörképe az osztrák és német romantikus Heimatskunde példája nyomán, a Krivaja völgyén túl, le egészen Óbecséig, északon viszont a szabadkai bunyevác tanyákat messze megkerülve, ez a vidék is beletartozott abba a szellemi egységbe, amely egy Kálmány Lajos, Cserzy Mihály és Tömörkény István munkáiban jutott kifejezésre, népi hagyományokból véve a díszítőelemeket. A táj és az életforma ugyanaz volt, helyenként a nyelvjárás se mutatott nagyobb különbséget, úgyhogy az említett egységet látszólag nem zavarta semmi. A Zentán tanítóskodó Móra István elbeszéléseiben hitelesnek kellett elfogadni nemcsak a tájleírást, de az itteni emberekről készült rajzokat is, jóllehet minden tekintetben a szegediek követője volt.

Teleskán innen – mert mintha az lett volna a vízváltató – nyoma sem volt ennek a magyar népiségnek. Nem mintha errefelé nem lett volna magyar parasztság. Doroszló, Gombos, Bácskertes a maguk egzotikus szépségében tökéletesen kialakult népi életformát éltek, a folklór igazán gazdag és színes változataival. Csak épp egy szellemi központ nem volt, ahova összefuthattak volna ennek a népiségnek a közös szálai.

A Történelmi Társulat érdeklődését túlon túl lekötötte a messzi múlt, a megyei írók csoportosulásának pedig – ha a Szegedtől való elszakadási vágy számos jelével is – merőben más célja volt. És mintha az újabb magyar települések is, Szilágyi és Gyulafalva például, egy általánosítóbb magyar paraszti összkép és életérzés látszatát keltették volna.

Az itt élő magyar paraszt falusi lakos volt, s a falvak társadalmi összetétele már megfosztotta a népet a szabadabb és önállóbb életformától, a szállási emberek és a tanyavilág nomád jellegétől.

A „megyeszékhelyen” csoportosuló írók a kastélyok felé fordították figyelmüket. Nemcsak azért, mert Budapest érdeklődése a „bácskai nábobok” kalandjai iránt jóval erősebb volt, mint amennyire az említett

Zombor környéki magyar falvak népe volt képes magára vonni a figyelmét. A társadalmi reláció magyar vonalán tényleg a kastély volt jellemző ezen a tájon. Még Papp Dániel elbeszéléseiben is madártávlatban, s a komikum kontúrjai között jelenik meg a bácskai tanya „szállási Rómeója”.

És akik itt jártak: Vajda János, Bársony István, Ambrus Zoltán, fel se figyeltek Kelet-Bácska népiességére. Talán azért, mert a számukra idegen szegedi hatást látták benne. És az uralkodó Zombor nemcsak az ő szemükben maradt változatlanul „úri város”. A központi hivatalok kemény galléros népe csakugyan adott a városnak egy máig élő disztingvált jelleget.

Időbe telt, amíg az itteni szállások különleges világa helyet kap az irodalomban. Csak nem a magyarban, persze. De a századelő szerb népi öntudata épp a nyugat-bácskai szállások népében találta meg az osztatlan erőt, amellyel számolni akart. S Veljko Petrović novelláiban már ott van a bácskai szállás, sőt az anekdota is, akárcsak a tájnyelv, a szokások és hagyományok sajátossága.

*

A régi Bácska első monográfiáját Gombosról írták. Nem mintha máshol nem lett volna mit megírni. Gombosnak azonban, melyet akkor még Bogojevának neveztek, az elszlávosodott Boldogasszonytelke után, volt egy történelmi érdeklődésű embere, Cziráky Gyula káplán, aki az írástudó idegen igényével nézett körül a Duna menti faluban, hogy hol is él.

S ha a Dunaföldvárról lekerült segédlelkésznek még nem is volt áttekintése a vármegye népi és történelmi tájképét illetőleg, azt már megsejthette, hogy kivételesen érdekes helyre vetette a sorsa. Olyan faluba, amely gyönyörű hagyományokat őrzött, ugyanakkor nyelvébe, szokásaiba idegen hatások beszüremlését engedte meg anélkül, hogy a maga népi tartásán és nemzeti érzületén bármi megváltozott volna.

Cziráky lelkiismeretes fiatalember volt, az őskorig ment vissza, régészeti kutatásokat végzett, s csak azután tért át az újabb települések és népvándorlások történetére. Munkájában a társadalmi helyzetrajz foglalja el a legtöbb helyet. Hosszan és részletesen ismertette a népszokásokat, külön foglalkozik a faluban elterjedt mesterségekkel, melyek között a halászat, a „fiseráj” volt az első, s a nyelvi változásokkal, melyekbe múlt és környezet egyformán belejátszott.

A népdalgyűjtés abban az időben még újnak mondható tudomány volt, s főként ezen a vidéken, ahova egy másik „kopott ködmönű káplán”, Kálmány Lajos nem jutott el, lévén Szeged környéke az ő pátriája. De Czirákynak föltétlenül tudnia kellett Kálmány Lajos működéséről, már csak azért is, mert az egyházi megóvás a fölöttébb világi passzió miatt nem maradhatott titok-

ban. Valószínűleg ezzel magyarázhatók kritikai megjegyzései is, amelyekben mintegy démentit keresett az „egyes piszkos nóták”-kal szemben.

A tüskömről, erről az igazán sajátos játékdalról, úgy látszik, még nem tudott, vagy nem tulajdonított neki fontosságot, de Csillag Boris játékát annál nagyobb figyelemmel írta le. S a lakodalmi táncokat. A dallamok eredetiségénél sem időzött el, bár megjegyezte, hogy „kedvenc dallamaik kedvéért készek akármely dalt más formába öltöztetni”.

Mikor aztán dr. Kiss Lajos fogott hozzá nagy vállalkozásához, a vidék népdalainak feljegyzéséhez, egyszerre kiderült, hogy Gombos a népi kincsek leggazdagabb rezervátuma. Az akkortájt feléledt Gyöngyösbokréta-mozgalom központja ugyancsak Gombos volt, s a három tiszta néprajzi sziget – Gombos, Doroszló, Bácskertes – talán legfontosabb helye.

Ha valamitől félni kellett, hát az a felhígulás veszélye volt. A kollektív művészet helyett az együgyű dilettantizmus előtörése. De nem, az itteni Gyöngyösbokrétához nem tapadt semmiféle ízléstelen túlzás. Mikor Kiss Lajos felkerült innen az MTA zenei osztályára, ahol alkalmá volt tudományosan is feldolgozni és ismertetni a gombosi népdalokat, kis időre egy lelkes tanárember, a falu szülőtte, Tél József lépett az örökébe. Rengeteg tüskömöt jegyzett fel, sokat publikált a Hídban, de aztán, hogy a tragikus meg nem értés megsürgette halálát, sokáig senki se volt, aki felvette volna a népdalgyűjtés fonalát Gomboson. Mintha senki se lett volna, akit szíven ütött volna Bacsókó Pista balladája vagy a dallamában helyi hatásokat is kifejező sirató: „Márványkőből van az édesanyám keresztje...” A hosszú katonáskodás korából fennmaradt népdalra is aligha emlékeznek már a mai Gomboson, ide kell hát írni, ha nem is biztatásként, búcsúként legalább, ahogy visszánéz az ember egy eltűnt világra:

*Bogojai fehér cédulabáz
Elborított engemet már a gyász.
Boríjja be egész életemet,
'Sz katonának írták a nevemet.*

*

A százhusz éves vasutat persze csak Zomborra és környékére kell érteni. Másutt már jóval előbb megépült a XIX. század csodája, a vasút. Nehezen ment, mert Bécs ebben is Magyarország gyarmati helyzetét szerette volna kihasználni, s elsősorban a Monarchia fővárosa felé irányuló forgalomhoz tervezte a vasutat. A magyar függetlenségi törekvések hordozói viszont nagyon is fontosnak látták a gazdasági mozzanatok, amelyek a vasúttal korlátlannak tűnő lehetőségeket rejtegettek. Kossuth és Széchenyi, az egész reformkor, ideértve a Petőfi szervezte Fiatal Magyarországot, mind-mind a magyar vidék vasúti hálózatát sürgette, „a Kárpátoktól le az Al-Dunáig” s az Adriáig.

Igen, csakhogy ehhez is csupán az a három dolog kellett, mint egy olasz hadvezér szerint a háborúhoz: pénz, pénz, pénz. A közös államkassza előtt ugyanis a magyarok mindig elcsúsztak, meg kellett várni a kiegyezést, amelyről nyugodtan elmondható, hogy amit politikailag elvesztett a réven, azt gazdaságilag megnyerte a vámon. Ekkor kezdődött Magyarország megerősödése.

A vasutat azonban nemcsak a magyar reformnemzedék köszöntötte, mint a korszellem diadalát, úgyhogy Petőfi teljesen elbűvölve írhatta:

*Tenger kéj veszen körül,
Közepében lelkem fürdik...
A madár röpiült csak eddig,
Most az ember is röpiül!*

Jöttek a hiénák is, az üzérek, a spekulánsok. A Rotschild Konzorcium óriási kölcsönöket kínált busás kamattal, az egész nemzetközi pénzpiac érdeklődéssel fordult a magyar beruházási hitelek kecsegtető lehetőségei felé. Nem volt fontosabb tárca a magyar kormányzatban, mint Lónyay Menyhérté, a pénzügyminiszteré. Bele is bukott aztán a gyanúsításba. Mert volt egy ellenzék a magyar parlamentben, s az ellenzéknek egy olyan bátor és harcos szabad sajtója, amely zavartalanul támadhatta a kormányt. Lónyayt azzal gyanúsították, hogy jutalékot kapott, s bár tisztázta magát, a gyanú árnyéka rajta maradt. S abban az időben az is elég volt, hogy egy miniszterelnök – mert akkor már az volt – levonja a konzekvenciákat.

Bukását Bácskában kárörvendően megtapsolták. Neki tulajdonították ugyanis, hogy nem Zomboron át vezették a budapest–zimonyi vasútvonalat. A vármegye székhelyének tekintélyét látták megcsorbítva azzal, hogy az Alföldet és Szabadkát közvetlenül kötötték össze Újvidékkel és Zimonnal, gyakorlatilag tehát a Balkánnal. Szárnyvonallal vigasztalták, de a város vigasztalhatatlan volt.

Pedig akkor már megépítették az első Zomboron át vezető alföld–fiumei vasútvonalat, amelyen korábban Kossuth óriási külkereskedelmi forgalmat képzelt lebonyolítani, a bűvös jelszót is elkiáltva: „Tengerre, magyar!” Terve és elképzelése azonban inkább látványos volt, a délkeleti orientáció viszont hasznosabb.

Újvidék hidat is kapott a vasúthoz, Zombortól délnyugatra meg csupán egy komp segítette át Gombosnál a vonatot, a technika akkori fejlődéséhez mérten eléggé korszerűen, de tagadhatatlanul körülményesen és lassan. Időbe telt, amíg megépült hozzá a hid, s expressz száguldhatott át rajta egészen Párizsig, amelyre „vigyázó szemét” már Batsányi János vetette. Kossuth, sőt Petőfi álma is mintha

a felvilágosodásnak ezt a korai költőjét követte volna Nyugat felé, miközben a realitások útja déli területeken át vonult keleti irányba.

A következő évtizedekben sokszor felemlgették, hogy akkor dőlt el Zombor sorsa, amikor csak egy vargabetűvel, dőcögő vicinálison juthatott Magyarország gazdasági életének legfontosabb ütőeréhez, a budapest–zimonyi vasúthoz. Belterjességre szorították, kirekesztve a nagyobb gazdasági távlatokból, be kellett érnie a mellékvonalak hálózatának központjával.

De ezeken a vonalokon sem érvenyesült a város, a megyeszékhely, Zombor érdeke. A nagybirtokosok döntötték el a vármegyei közgyűléseken, hogy milyen tervet továbbítsanak az akkor már állami kezelésben levő vasútigazgatósághoz. Így történt, hogy minden nagyobb birtok, gyakran lakott helyektől távol, vasútállomást kapott, s az utasember kilométereket kutyagolhatott, amíg beért a falujába. És mivel Zombor nem osztozhatott a fejlődés országos arányaiban, kisebb központok léptek a nyomába, gazdaságilag jelentősen fellendülve, mint például Apatin vagy Verbász.

A hetvenes évektől a századelőig, amíg ez a hálózat kiépült, mégis begyógyultak a városnak e mellőzésben kapott sebei. Legalábbis a mai vasúti park, az akkor még gondozott tó s a városba kocogó fiákerok sora mintha ilyen romantikus képekkel takarták volna el a sérelmek nyomait.

*

A zombori vasútállomás, régiesen indóház, nagyobb és hivalkodóbb lett, mint jelentőségéhez illett volna. Nyilván így akarták kárpótolni a várost, nagy és előkelőnek tűnő pályaudvarral, amely semmivel se volt kisebb, mint az újvidéki vagy a szabadkai. Két oldalán parkosították, a hosszú peron ereszeről virágkosarak lógtak, s aranystráfos portás – évtizedeken át Habram bácsi – sétált egyik végétől a másikig, hatalmas csengővel a kezében a vonatok érkezését és indulását kiáltva. Ahhoz, hogy valaki a peronról kilépjen, fel kellett mutatnia a menetjegyét. Nem úgy, mint valami falusi állomáson, ahol zavartalanul jöttek és mentek az utasok, s rájuk se hederített senki. attrakciót ígért a zombori vasútállomás, kirándulási helynek is megfelelt, s harminc évvel később Szemző Gyuszi, az első zombori autótulajdonos ugyancsak oda hajtatott ki, sportruhába öltözve, szemellenzős sapkában, ha kocsikázni kívánt.

A legjobb kövesút is innen vezetett a városba, messziről hozott gránitkockákat raktak le, amelyen még a ló patája is másképpen csengett, mint a bezdáni vagy apatini úti klinkeren, amelyek pedig nagyon sokáig a legjobb utaknak számítottak. Különben az utépítés ügye sose került le a vármegye közgyűléseinek napirendjéről. Ide nem kellett miniszteri engedély. Ha a közgyűlés megszavazta, meg is épült a kívánt kövesút. A megyétől független államépítészeti hivatal 33 útkaparó házzal s 177 útkaparóval látta

el az utak karbantartásának nem könnyű feladatát. A hivatal élén álló Sztankovits György főmérnök, akinek a fia Szenteleky Kornél néven a későbbi vajdasági irodalom megalapítója lett, a megyei székvárosba vezető utakat érthetően szigorúbban ellenőrizte, mint a többieket, amit rossz néven vettek tőle, s panaszt is tettek ellene. Akkor ugyanis már nem csupán négyesfogattal jártak az urak a megyegyűlésekre. A piros plüssel párnázott első osztályú vasúti fülkék szinte kizárólag megyei virilisták kényelmét szolgálták. A Zomborba vezető jó törvényhatósági úttal a messzebről érkezők egyre kevesebbet törődtek. Maguknak kívántak jó utakat, ezért küzdöttek a közgyűléseken.

De Zombornak és környékének igénye a közutakat illetőleg mai szemmel nézve is indokoltnak látszott. A Dunához közel és a leghosszabb csatornaszakasszal a területén a legtöbb bekötő út is elkerülhetetlenül Zombort érintette. És természetesen figyelembe vették a falvak és nagybirtokok érdekeit, amikor egy-egy törvényhatósági út megépítését javasolták. Nem számítva az olyan utakat, melyeket az időtlen idő jelölt ki, marhakupeczek, disznókereskedők, betyárok, vásárosok és perzekútorok nyomát követve.

Mikor a Dunán megindultak a személyforgalmat lebonyolító hajók, már nemcsak búzával és kukoricával megrakott szekerek indultak Bezdán és Apatin felé Zombor környékéről, hanem olyan utasok is, akiknek nem lévén sietős a dolguk, hajón utaztak le Belgrádig vagy fel Budapestig. A hajók ugyan csak május elsejétől jártak, hetenként háromszor, viszont akkor volt a legszebb a fűzfás Duna menti táj. Széchenyi elképzelése azonban, aki 1831-ben Moldváig hajózott, s a mi vidékünkön is elidőzött, nem vált be. A hajó sose lett méltó versenytársa a vonatnak. Mikor pedig megépültek a hidak a Dunán, s a vonat ezen a tájon is kezdett korszerű sebességgel járni, többé – legalább Zomborból – nem volt érdemes hajón utazni.

Csak hát a hidak vártak magukra. Gombosnál is előbb a „közigazgatási bejárásnak” kellett megtörténnie, ami a hivatalos procedúrát jelentette, s ahhoz is hosszú évekre volt szükség. Annak idején pedig a krónikás így számolt be egy újabb híd megépítési tervéről: „A Dunának még egy áthidalását tervezik a Baja és Bezdán közötti Duna-szakaszon és az előmunkálatok már annyira haladtak, hogy itt négy kidolgozott terv várja a megvalósulást.” A tervezettnél egy kicsit délebbre felépültek a hidak.

De akkor már Zomborban is tudták, hogy a közigazgatás nem hatalom többé, s Magyarországot az új korban nem a vármegyék igazgatják. Fejlődést csak onnan lehet várni, ahonnan a pénz jön, s nem a parancsszó: a gazdasági élet különféle területeiről. És a gazdasági élet a parkosított „úri városban”, a híres megyeszékhelyen volt a leggyengébb.

A mesteremberek főként Zomborban telepedtek le a XVIII. század folyamán, amikor kezdetét vette a nagy német bevándorlás, a kereskedők Újvidéket, Szabadkát és Baját részesítették előnyben. A kiegyezés után megindult gazdasági fellendülésből Zomborban alig volt valami észlelhető. Hiába volt fejlett a kisipar, s minőségi szempontból – mai szóval élve – élenjáró, piacot szerezni sokáig nem tudott magának, s csak a századelő éveiben megalakult Árucarnok volt képes valamennyire a kivitelt is biztosítani a számára.

Felmerült az ötlet egy helyi különlegesség, a zombori túró kivitelére. Néhány szerb kereskedő össze is állt, beszervezték a termelőket, lekötötték jó előre az árut, de romlandósága miatt Pestnél és Bécsnél tovább nem jutottak vele. Ott is inkább csak az odaszármazott bácskaiak voltak a vevői, mert még nagyobb reklámra sem fordítottak figyelmet.

Egy másik érdekes és életrevaló ötlet nem a kereskedelem, hanem a tudomány berkeiben született. Margalits Ede, a történelmi társulat titkára annyira fellelkessedett a zombori szerb népművészeti kiállítás sikerén, hogy szövetkezeti tömörülést ajánlott a termelt áru exportjához. A Tulipán mozgalom keretében kellett volna, elképzelése szerint, a szerb tyilimek s a sokác szóttesek háziiparát továbbfejleszteni, „honi kék” kartonnal és festett tulipános bútorral kiegészítve. Végül csak néprajzi érdekesség maradt. A tudományos ábránd ugyanis, hogy „az itteni népek teremtő művészetét egyesítendő feladat a cél”, már a kezdet kezdetén megbukott, lévén a Tulipán mozgalom magyar nemzeti szervezkedés, amitől a többi nép eleve távol tartotta magát. Pedig Margalits nyugati kiviteltre gondolt ezzel a keleti motívumokból álló népművészettel, még mindig a reformnemzedék utópiájában élve, amikor pedig a megye kivitelének több mint háromnegyed része Bugáriába és Szerbiába irányult.

Ausztriának, Németországnak és Angliának inkább liszt kellett és húsarú, amit részben a zombori Export malom, részben a szabadkai Hartmann és Conen cég bonyolított le a századforduló idején. Az apatini és hódásági kosárfonók és kenderásut termelők is megtalálták a maguk piacát számos nyugati országban, csak a tarka Zombor környéki tyilimnek és pregacsának nem voltak külkereskedelmi távlatai. Meg kellett elégednie a vásárokkal és pénteki hetipiacokkal, állandó üzletbe se hordták össze, ahova pedig egy másik álmodozó, Vértesi Károly jóslata szerint „tódultak volna az idegenek”.

Zomborból csempét és fazekasárut szállítottak külföldre, Szerbiába és Bulgáriába, Ugy József és Simatits Mihály műhelyéből. Még a selymet is máshonnan vitték ki, nem Zomborból, a selyemgubó-tenyésztés központjából. Apatin, Hódáság, Kúla messze maga mögött hagyta külkereskedelmi forgalmával a büszke megyei székvárost. Hogy a Szerbiából, Montenegróból és Bulgáriából más nyomdák kaptak megrendelést könyvekre és hivatali nyomtatványokra, s

nem a meglehetősen fejlett, cirill betűvel is bőven ellátott zombori Bitterman Nyomda, azon már nem is csodálkozik az ember.

A Történelmi Társulatnak s a bácskai írók egyesületének – melyet Gozsdu Elek oly mélyen lenézett – s a szabad líceumnak kellett volna pótolnia mindazt, amivel Zombor a megye más városai mögött oly messze elmaradt. Így születtek a legendák, vigasztalásként s néha oktalan gőgből, hogy Zombor úri város, amelyhez nem méltó a kalmárszellem, hiszen kulturális intézményeivel előtte jár a vidéknek, és így nemcsak közigazgatási szempontból fővárosa Bácsországnak.

Sajnos, ez se volt igaz. Szabadkán jóval előbb épült fel a város színháza, zeneiskolája, évtizedekkel megelőzte Zombort, s volt idő, hogy egyszerre három napilappal rendelkezett, miközben Zombor csak egy hetilappal kullogott az események után, érdektelenül, meglehetősen unalommal.

Tunyaság és tehetetlenség álmát emlegették a várossal kapcsolatban, még mindig reménykedve, hogy ez az álom egyszer mégiscsak szertefoszlik. Már tudták, hogy kereskedelem nélkül nincsen fejlődési lehetőség, csak megteremteni nem voltak képesek ezt a kereskedelmi életet a városban.

Új viszonyokra és új emberekre kellett várni, hogy valamennyire mégis meggyorsuljon a gazdasági élet üteme, de a százados lemaradást más városok mögött behozni többé nem lehet.